

НАЙМЕНУВАННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ СКЕЛЕТА Й КІСТОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Приходько І. М.

*асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Ключові слова: *остеонім,
кістка, лексема, семантика,
праслов'янська мова,
давньоруськоукраїнська мова,
середньоукраїнська мова, нова
українська мова.*

У статті розглянуто статус остеонімічних (від гр. ὀστέον ‘кістка’) найменувань на позначення частин організму людини і тварини та уточнено їх параметризацію в межах відомих сьогодні класифікацій соматичних назв. Об'єкт дослідження – найменування скелета, кісток та кісткових з'єднань, засвідчені в пам'ятках української мови різних стилів та жанрів, а також у словниках ХІ-першої третини ХХ століть. З-поміж остеонімічної лексики ми, слідом за автором однієї з найпоширеніших класифікацій соматизмів О. Кочеваткіним, виокремлюємо такі підгрупи: 1. Назви кісткової системи організму загалом. 2. Найменування кісток голови. 3. Номени кісток тулуба. 4. Назви кісток верхніх кінцівок. 5. Іменники на позначення кісток нижніх кінцівок. Однак обґрунтовано думку про те, що номени м'язів та їхніх частин не є складниками кісткової системи, оскільки мускулатура становить окрему систему організму людини й вищих тварин, і тому ці найменування заслуговують на власне, окреме від номенів кісткової системи, місце у класифікації соматичних найменувань. Натомість до остеонімів зараховано назви кісткових з'єднань (артроніми) як пасивну частину опорно-рухового апарату. Формування основного фонду остеонімічної лексики почалося в праслов'янський період. Із-поміж реконструйованих найменувань розглядової семантики найбільшу кількість становили назви кісткових з'єднань, дещо менше виявлено найменувань кісток та кісткової системи загалом, а також назв кісток голови. Проаналізовані джерела ХІ–ХІІІ століть засвідчують незначну кількість остеонімів, котрі майже всі успадковані з попереднього періоду розвитку української мови. Небагато найменувань кісток зафіксовано і в середньоукраїнській мові (це здебільшого назви суглобів, нижніх кінцівок та найменування плечей та спини). Інтенсивне зростання кількості остеонімічних назв спостерігається із другої третини ХІХ століття, що зумовлено розвитком передусім медичної (як народної, так і академічної) сфери на території України. Зберігши деякі давні назви, активно поповнюються новими лексемами групи найменувань нижніх кінцівок, а також назв кісток тулуба. Менше засвідчено іменників на позначення кісток голови. Основним способом творення найменувань кісток були морфологічні (суфіксація, рідше – конфіксація та основоскладання) та неморфологічні (семантичний) способи.

NAMES TO DENOTE THE SKELETON AND BONES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 11th – FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

Prykhodko I. M.

*Assistant at the Department of English Philology and Methods of Teaching English
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Key words: *osteonym, bone, lexeme, semantics, Proto-Slavic language, Old East Slavic Ukrainian language, Middle Ukrainian language, New Ukrainian language.*

The article studies the status of osteonymic (from the Greek ὀστέον ‘bone’) names to denote the parts of the human and animal body. It also clarifies their parameterization within the currently known classifications of somatic names. The object of research is the names of the skeleton, bones and bone joints which have been found in various sources of the Ukrainian language that belong to different styles and genres, as well as in the dictionaries of the 11th – first third of the 20th century. Following O. Kochevatkin, the author of one of the most common somatism classifications, we can distinguish the following subgroups in the osteonymic vocabulary: 1. The names of the skeletal system of the body as a whole. 2. The names of the bones of the head. 3. The names of the torso bones. 4. The names of the bones of the upper extremities. 5. The nouns to denote the bones of the lower extremities. The opinion is substantiated that the names of muscles and their parts are not part of the skeletal system, because the muscles are a separate system of the human body and higher animals, and therefore the names of muscles and their parts deserve their own place, separate from the names of the skeletal system, in the classification of somatic names. Instead, the osteonyms include the names of the bone joints (arthronyms) as a passive part of the musculoskeletal system. The examined material gives grounds to claim that the formation of the main part of the osteonymic vocabulary began in the Proto-Slavic period. Among the reconstructed names of the semantics under study, the names of the bone joints were the largest group, the names of bones and the skeletal system in general, as well as the names of the head bones were somewhat less revealed. The examined sources of the 11-13 centuries demonstrate a small number of osteonyms, almost all of which were inherited from the previous period of the Ukrainian language development. Few names of bones were also found in the Middle Ukrainian language (these are mostly the names of joints, lower extremities and the names of shoulders and back). An intensive increase in the number of osteonymic names has been observed since the second third of the 19th century, which is due to the development of the medical (both public and academic) spheres in Ukraine. Preserving some old names, the groups of names of lower extremities, and also the names of the torso bones are actively replenished. There are fewer nouns for the bones of the head. The main way of the word-formation for bones were morphological (suffixation, less often – confiscation and composition) and non-morphological (semantic).

Соматична лексика для лінгвістів здавна є об'єктом пильної уваги вчених [10; 11]. Проте остеонімічні (від гр. ὀστέον ‘кістка’) назви, що їх із-поміж усього масиву номенів частин тіла виокремлюють автори найвідоміших класифікацій соматизмів [2; 7, с. 22–34; 4, с. 134–141], предметом розгляду в українському мовознав-

стві виступають рідко. За винятком наукової студії Н. Дяченко [5], у якій авторка інвентаризує й описує остеонімічні найменування та їхні номінативні поля в українських діалектах, з'ясовує «мотивацію використання цих назв у вторинній для них номінативній функції» [5, с. 78], жодної розвідки, у якій би простежувалося становлення

згаданої підгрупи соматичних найменувань від праслов'янської доби до середини XX століття, дотепер не було. Це й зумовило актуальність і мету обраної теми. Об'єкт дослідження – остеонімічні найменування, зафіксовані в пам'ятках української мови різних стилів та жанрів, а також у словниках XI – першої третини XX століть.

Хронологічні межі для нашої статті ми обрали передусім тому, що саме до кінця першої третини минулого століття лексикографічна палітра української лінгвістики мала передусім національно-мовне опертя, коли «з-поміж наукових термінів перевага надавалася українським відповідникам і до більшості іншомовних слів добирали українські слова» [6, с. 161].

Розглядаючи остеоніми, ми, слідом за О. Кочеваткіним [7, с. 22], виокремлюємо такі їх підгрупи: 1. Назви кісткової системи людського організму загалом. 2. Найменування кісток голови. 3. Номени кісток тулуба. 4. Назви кісток верхніх кінцівок. 5. Іменники на позначення кісток нижніх кінцівок.

До найменувань скелета й кісток пропонуємо також зараховувати назви кісткових з'єднань (як рухомих, так і нерухомих), оскільки «скелет разом із м'язами виконує функції опори і руху завдяки тому, що всі кістки з'єднані між собою й утворюють рухливі кісткові важелі. Кістки та їх з'єднання представляють пасивну <...> частину опорно-рухового апарату» [1, с. 161]

Окрім наведених груп, російський мовознавець до остеонімічних найменувань зараховує також м'язи з їх допоміжними частинами [7, с. 22]. І далі в розділі, присвяченому аналізу остеонімів ерзянської мови, автор із-посеред найменувань скелета й кісток наводить назви як м'язів, так і сухожилів. Вочевидь, О. Кочеваткін мав на увазі передусім групу скелетних м'язів, що «побудовані з посмугованої скелетної м'язової тканини і виконують функцію руху» [8, с. 16, 190, 192]. Однак вважаємо таку позицію не зовсім виправданою, оскільки в тілі людини та вищих тварин є не лише м'язи скелетні. В одній із наших попередніх розвідок [10, с. 206] ми до соматичних назв запропонували відносити й міологічну (найменування м'язів та їх частин) лексику, визнаючи остеонімами лише назви скелета, кісток та кісткових з'єднань.

Лексико семантичні групи остеонімів

I. Праслов'янська доба.

I.1. Назви кістки та кісткової системи загалом.

У мові розгляданого періоду більшість найменувань цієї групи – похідні від іменника **kostь*, а саме: **bulyga* (ЕССЯ III 94) 'кістка', пор. **bula* 'усе кругле' (92); **kostь* (XI 167) 'кістка', що утворене, на думку укладачів Етимологічного словаря славянських мов, від дієслівної основи **kes-* (пор. **cesati*), похідне **kostь* може бути сха-

рактизоване як субстантивізація **-ь** (-і-основа) первинного дієприкметника або, скоріше, віддієслівного прикметника **kosto-*, утвореного з суф. **-to-** та кореневим чергуванням **е : о** від кореня **kes-* (**cesati*). Словотворення **kes-* : **kos-to-* може бути схарактеризоване як архаїчне, порівняно з регулярним типом праслов. **cesati* : **cesanь* [10; 11]. Демінутивами, які, окрім загальної семантики, могли мати й уточнювальне значення, виступали лексеми **kostica* / **kostika* (155) 'маленька кісточка; щиколотка', **kostrica* / **kostiika* (162) 'дрібна риб'яча кістка' від **kostra* 'скелет, кістяк' та **kostьka* (166) '(маленька) кістка; щиколотка'. Сукупність кісток давні слов'яни позначали іменником **kostje* (174).

Для найменування **скелета** давні слов'яни використовували субстантиви, що походили від іменника **kostь*, а саме: **kostra* (ЕССЯ XI 158) 'скелет, кістяк'; **kosturь* / **kostura* (165) 'скелет; кістяк' (на думку Ф.Славського, це експресивне утворення від **kostь* – цит. за (ЕССЯ 165); **kostьць* (173).

I.2. Назви кісток тулуба презентовані невеликою кількістю давньослов'янських іменників.

На позначення **хребта, спини** використовувалися головню лексеми гнізда **xrib-*, а саме: **grьbьть* та його більш пізній варіант **xrbьть* (ЕССЯ VII 162) 'хребет, спина', що їх укладачі «Етимологічного словаря славянських мов. Праславянський лексический фонд» виводять із дієслова **grebti* (первинні значення deverбатива **grьbьть* мало би бути 'гребінь, чесалка') (ЕССЯ VII 162), натомість автори Етимологічного словника української мови виводять останній із наведених субстантивів від іншого іменника **xribь* (ЕСУМ VI 209); **xribь* (VIII 96) 'хребет (коня); спина; загривок – задня частина шиї' від незбереженого дієслова **xrbьти* (VIII 96); **xribьть* (VIII 96) 'хребет, спина' та його похідний дериват **xrbьтина* (107) 'хребет; спинна частина'.

Для найменування **ребра** в мові праслов'янської доби використовувалися такі лексеми **rebro* (ЕСУМ V 39) утворене за допомогою суфікса **-ro** (пор. *бедро*) від основи **reb-*, що сягає іє. **rebh-* 'покривати дахом'; назва пов'язана з тим, що ребра є своєрідним дахом, який покриває грудну клітку [10; 11]; **kostрьць* (ЕССЯ XI 164) 'ребро коня' від **kostra* 'скелет, кістяк'.

Інші назви: **dyme* (V 202) 'пах; лобкова кістка' від **dymati* 'дути, надувати' з гаплогологією **dy(ma)-* + *-men* (Там само); **kupрь* (XIII 114) 'нижній кінець хребта', сягає і.-с. **koup-r-o-* / *kup-r-o-*, спор. з лит. *kaipras* 'пагорбок, купина' (Там само; ЕСУМ III 146).

I.3. Назви кісток голови представлені невеликою кількістю утворень. Для називання **щелепи** давні слов'яни використовували такі лексеми:

композит **čel'ustь* (ЕССЯ IV 43) 'щелепа', який виводиться з **čelo* та **ust-* (див.: Там само), та девербатив **ščelpa* (ЕСУМ VI 503) від **ščelpiti* 'розщеплювати'; **černь* / **černo* / **černa* / **černь* (IV 69) 'щелепа', це слово укладачі «Етимологічного словаря слов'янських мов» пов'язують із розвитком одного зі значень розглядової лексики – 'корінь, ніжка, стебло' > 'корінний зуб, щелепа' (там само). Як бачимо, семантика 'щелепа' могла стати результатом метонімічного перенесення.

Інші найменування: **agodica* (ЕССЯ I 59) 'вилаця' (від **agoda* 'ягода'; назва зумовлена, очевидно, тим, що, покрита шкірою, вилиця має округлу, подібну до ягоди, форму); **čerpь* (IV 72) 'череп', спор. із **kьrpati* 'різати' (Там само 73); **očišče* (XXXII 14) 'очна впадина'; **skula* (ЕСУМ V 290) 'вилаця', пов'язане зі **skuliti* 'стиснути', **kuliti se* 'щулитися' як варіантами іє. **(s)keu-* 'гнути, гнутися, суглоб' (з рухомим *s-*) (Там само).

1.4. Небагато реконструйовано найменувань кісток верхніх та нижніх кінцівок: **babьka* (ЕССЯ I 116-117) 'суглоб над копитом у копитних тварин', пов'язане з *bab-* 'набрякати' [див. докладніше: 1959/2007 Pokorny, с. 271; ЕССЯ I 107; ЕСУМ I 105]; **glezna* / **glezno* / **gleznь* (VI 118) 'щиколотка'. Етимологи пов'язують це слово з лит. *slesnas* (*slesnas*, *slesne*) 'кісточка', *slesna* (*slezna*) 'найвища частина стопи біля суглоба' (відмінність початкових приголосних не з'ясована), а також із дієсл. *klakkr* 'брила; пляма; хмарка' (з **glogno-*) [див. докладніше: ЕССЯ VI 118; ЕСУМ II 521]; **mosьbь*, **moslakь* (ЕСУМ III 407) 'велика, переважно стегнова, кістка', спор. із **mešo* (див. ЕСУМ Там само).

1.5. Назви кісткових з'єднань представлені кількома не чисельними групами давньослов'янських утворень.

Загальним найменуванням суглоба виступав віддієслівний іменник **gьbežь* (ЕССЯ VII 188) 'суглоб' від **gьbьnъti* 'гнути' (Там само). Іноді субстантиви цієї підгрупи могли мати, паралельно із загальним, більш конкретне значення, наприклад: **xula* (VIII 115) 'плечовий суглоб, грудна клітина' (етимологічно тотожне до девербатива **skula* < **skuliti* 'стиснути', із переходом *sk* > *x*. – Див. докладніше: Там само); **gyčalbь* / **gyčalbь* (ЕССЯ VII 219) 'товста, міцна кістка' від **gyčь* 'капустний кочан' (Там само); **sqglobь* / **sqglobь* (ЕСУМ V 466), пов'язане з **globa* 'жердина, балка, клин', **globiti* 'стискати, з'єднувати' (Там само); **sqstavь* / **sqstavь* [9, с. 310] 'суглоб' від **staviti*; **ščikokoltьka* (ЕСУМ VI 508) 'кісточка', можлива співвіднесеність із лат. *ciccum* 'серцевина плода з насінням' [див. докладніше Там само].

Ключицю давні слов'яни позначали іменником **kl'učica* (ЕССЯ X 49) 'ключиця', походження якого укладачі «Етимологічного словаря

слов'янських мов» розглядають як приклад подвійної словотвірної мотивованості. З одного боку, це слово могло утворитися від іменника **kl'uka* 'гак, ручка дверей, дверний засув' [див. Там само; ЕСУМ II 468], а з іншого воно могло бути «перекладним терміном книжного походження», оскільки форма ключиці нагадує давньогрецький ключ від будинку [див. докладніше: ЕССЯ X 50]. В обох наведених етимологіях ми можемо говорити про це утворення не лише як про іменник із «модифікаційним демінутивним значенням» [12, с. 14], а і як про яскравий приклад демінутивізації, коли семантика зменшеності втрачена вже на праслов'янському етапі розвитку української мови.

Для називання хряща використовувалися віддієслівні іменники здебільшого з основою **xřest-* / **xřost-* та синонімічними суфіксами, а саме: **dyxadlo* (V 199) 'кадик, адамово яблуко' від **dyxati*; **xřeščь* (ЕССЯ VIII 95) 'частина організму, яка складається з пружної й твердої з'єднувальної тканини, хрящ' (< **xřestati* 'хрустити' + *-jь*), **xřestьkь* / **xřestьka* 'те саме' (95); **xřeščelь* (Там само) 'те саме' **xřoščь* (VIII 105) 'хрящ'; **xřoščalbь* (VIII 105) 'хрящ'.

Сему локативності мала лексема **olkьbь* (XXXII 65) 'місце з'єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука; ліктева кістка', можливо, від **olko-* 'міра довжини', з компонентом нез'ясованого походження *-tь* [Там само 66], пор. також іє. **el-*, **ol-* 'згинати' [ЕСУМ III 261].

II. У давньоруськоукраїнській мові остеоніми репрезентовані незначною кількістю назв, деякі з них успадковані з попереднього періоду, а саме: *дрючьимь абиє поцьимь со бжшимь соудьбамь. въ такомь телеси исъхъшимь и єдиньми костьми съставленьмь приимають. въ роуць погоубителе* (XII ЖФСт XII 333); *начата же глезнь* (XII СлРЯ IV 32) 'щиколотка'; *мажетьса рабь Божиш... на всьхъ съставьхъ* (1274 ОВладС 93). Семантику збірності має плуратив *моуць* (1161 СДЯ V 30) 'муміфіковані залишки людини, які вважаються святими', пов'язаний зі ст.сл. *motь* 'сила, міць' (мошам святих приписувалась чудодійна сила – див. ЕСУМ III 527). До остеонімічних найменувань це слово відносимо тому, що після висихання тіла людини залишаються тільки кістки.

За спостереженням В. Німчука, чималу кількість праслов'янських назв (у тому числі й остеонімічних. – I.П.) пам'ятки XI-XIII століть не засвідчують [9, с. 310-353], натомість давньослов'янські лексеми фіксуються в церковнослов'янських текстах, наприклад, *хрестькь* (ВостоковСловарь II 272).

III. Значно більшу кількість остеонімів фіксують пам'ятки середньо- та новоукраїнського періодів.

III.1. Назви кісток тулуба репрезентовані як давно відомими, так і новими лексемами.

Найменування **хребта та його частин** – це передусім успадковані з попередніх періодів іменники, засвідчені в обстежених пам'ятках із XV століття, а саме: **хребтіна** (XV ССУМ II 517); **хребеть** (к. XVII МагТимч II 465; 1886 Ж I 1045; 1925 NAnUkr 9), **хребет** (Гр II 49; 1925 NAnUkr 9; 1926 Із 414); **хреб** (1886 Ж I 1045). Нові субстантиви на позначення хребта є головно похідними від основ **хреб-** та **кіст-**, наприклад: **хребець** (1926 Із 414) ‘осьовий скелет хребетних тварин і людини, який складається з окремих хребців, сполучених між собою міжхребцевими хрящами, суглобами й зв'язками’; **хребник**, **хребетина**, **похребтина** (1920 РУМедГалин 97); **кривлення хребника назад** (1927 НХвороб 22); **окостяк** (Гр II 49). Вочевидь, результатом калькування латинського словосполучення *collumna vertebralis* є українськомовна сполука, що згодом набула статусу термінологічної, – **хребтовий стовп**, **хребет** (Гр II 49; 1925 NAnUkr 9), **скривлення хребетного стовпа** (1937 БравнРозенблюм 11); **кістяк** (Гр II 246; 1917 РУСПГ 32; 1918 ІвШум I 169; 1920 РУМедГалин 119; 1928 МРУС III 139) ‘хребет’; **костяк** (1920 РУМедГалин 119). Зрідка твірна основа могла зазнавати правобічного поширення, наприклад, **кістняк** (1920 РУМедГалин 119), де суфікс **-н-** вважаємо надлишковим і тим самим виключаємо прикметникову мотивацію аналізованого деривата.

Інколи трапляються лексеми, що могли набути розгляданої семантики внаслідок метафоричного перенесення, наприклад: **черен хребтовий**, **парковий**, **в'язовий** (1920 РУМедГалин 97) ‘хребетний стовп’.

Помітну групу становлять найменування **хребців**. Це передусім іменники, що утворені від основи **в'яз-** (мотивація зумовлена, вочевидь, дієсловом **в'язати** ‘з'єднувати’, пор.: *Вязаю... Ligo. Concateno. Vintio. Constringo* – 1650 СлЛекс 438), уперше, за нашим спостереженнями, фіксуються з кінця XIX століття, а саме: **в'язок** (1896 УмСп III 83; 1918 ІвШум 316), **в'язок** (1918 ІвШум II 316; 1920 РУМедГалин 96), **в'язок** (1926 Із 414) ‘хребець’. Для уточнення локації хребця можуть використовуватися й інші новотвори, наприклад: **п[озвонок] грудной** – **огрудник**, **огрудний в'язок** (1920 РУМедГалин 96). Множинний іменник **в'язи** (Гр I 261) використовується лише на позначення комплексу хребців (пор. *намити, скрутити в'язи* – ФСУМ II 529, 821), що з'єднують череп із хребтом.

Найменування з основою **хреб-** фіксуються, починаючи із XX ст., рідше, наприклад: **хребець** (1920 РУМедГалин 96; 1931 СБТ 57), **шийні хребці** (Гр I 261; 1925 NAnUkr 10).

Інші назви хребця: **ководка** (Гр II 262) (укладчі Етимологічного словника української

мови припускають, що це похідне є фонетичним варіантом *колодка* – ЕСУМ II 485, зумовленим зближенням у вимові [л] та [л̥]); **зворотник** (1920 РУМедГалин 96), ця назва, очевидно, зумовлена тим, що шийні хребці, завдяки скелетним м'язам, можуть обертатися. Інколи для іменування хребця використовуються словосполучення, наприклад, **в'язова кістка** (1920 РУМедГалин 96).

На позначення **міжхребцевого диска** в першій чверті XX століття виступало слово **кружало** (1920 РУМедГалин 38), що його згодом у цьому значенні обстежені джерела не засвідчують.

Для називання **скелета** слугували нечисленні найменування, наприклад: **кістяк**, **костяк**, **іскелет**, **снасть** (1920 РУМедГалин 119). Інколи твірна основа могла зазнавати правобічного поширення, наприклад, **кістняк** (1920 РУМедГалин 119), де суфікс **-н-** вважаємо надлишковим і тим самим виключаємо прикметникову мотивацію аналізованого деривата.

Деяко осібно стоять відіменникові утворення – успадкований із давньокиївської доби церковнослов'янським **мощи** (1627 Бер 267) ‘кістки святих’ та десубстантив **масляччя** (Гр II 408) ‘кістки’ (*маслак* ‘кістка’), котрі мають сему збірності, однак не виступають назвами цілісного скелета.

Для іменування **кістки** безвідносно до місця розташування використовувалися такі лексеми з давньою твірною основою **кост-** / **кіст-**, а саме: **риб'я кістка** (1759-1775 ЛО 36), **кістка** (1886 Ж I 346; Гр II 246; 1918 ІвШум I 169; 1925 NAnUkr 8; 1928 СПТ 55), **кість**, **кістка** (1840 Б-Н 184) ‘кістка’, **кість** (1886 Ж I 346; 1894 Ум-Сп II 40; 1926 Із 231; 1928 СПТ 55); **костомаха** (1886 Ж I 371; Гр II 291; 1920 РУМедГалин 62) ‘велика кістка’ від **кість** за допомогою суфіксоїда **-маха** (ЕСУМ III 53), за аналогією до **сіромаха**, у якому, своєю чергою, міг відбутися перерозклад (*сірома* + *-ха*) (див. докладніше: Там само). На основі подібності до того, що названо вивідним словом, вочевидь, утворено дериват **кукса** (1920 РУМедГалин 64) ‘культя’, пор. **kuka* ‘(дерев'яний) гак’ (ЕССЯ XIII 86-87), **-с-** – можливо, під впливом лит. *kaikas* ‘гуля, нарив’ (див. ЕСУМ III 129).

У декотрих похідних, вочевидь, відбувалася втрата демінутивної семантики, а саме: **кісточка**, **кістонька** (1840 Б-Н 184) ‘маленька кістка’, **кісточка** (1886 Ж I 346).

Обстежений матеріал засвідчує, що соматизм **кістка** нерідко поширюється означеннями залежно від функцій або розташування тієї чи тієї кістки. **Кістка**: **плескувата** (1925 NAnUkr 10); **реброва** (1925 NAnUkr 11), **чолова (лобова)** (1925 NAnUkr 14), **потилична** (1925 NAnUkr 11), **решітчаста (губчастка)** (1925 NAnUkr 14), **слізна** (1925 NAnUkr 14), **тім'яна** (1925 NAnUkr 14), **віднебінна** (1925 NAnUkr 15), **під'язикова** (1925

NAnUkr 16), *носова* (1925 NAnUkr 14), *сіднична* (1925 NAnUkr 19), *соромітна* (1925 NAnUkr 19; 1928 СПТ 55), *грудна* (1925 Компендіум 4), *горохувата* (1928 СПТ 55), *гранчаста, многокутня* (1928 СПТ 55) *місячна, трикутня* (1928 СПТ 56) ‘кістки зап’ястя’, *лонова* (1931 СБТ 36); *кістки покрівні* (1928 СПТ 56) тощо.

Окрему групу становлять назви **кадика**, що, за нашими даними, фіксуються головню в діалектних джерелах з кінця XIX століття, а саме: імовірно, запозичене зі східнороманських мов (пор. молд. *бурлан* та рум. *burlán* ‘труба, жолоб’ – див.: ЕСУМ I 231), слово *борлак* (1877 ВерхЗСЮР 4; Гр I 87; 1918 Д 2; 1926 МедЛатУкрГалин 3), *бурлак* (1877 ВерхЗСЮР 4) ‘те саме’, інколи твірня основа могла зазнавати правобічного поширення основи інфіксом **-ан-к(а)**, наприклад, *борланка* (1877 ВерхЗСЮР 4); *кадик* (1893 Ум-Сп I 2), *гуртан* (Гр I 283, 1917 РУСПГ 14), *колодка* (Гр II 271), *дихальце* (1920 РУМедГалин 56) ‘кадик’. Для іменування цієї частини тіла використовувалися й словосполучення, наприклад: *пасокова залоза* (1920 РУМедГалин 2).

Грудна кістка іменується в обстежених джерелах і субстантивами, вжитими в переносному значенні, наприклад, *кість грудна (місток) вистас на перед* (1923 Дрималик 6), і дериватами, твірня основа яких указує на розташування кістки, а саме: *грудина, грудниця* – грудна кістка (1893 Ум-Сп I 167), *грудина* (Гр I 332), *груднина* (1918 ІвШум I 84; 1931 СБТ 18) ‘пласка кістка, до якої кріпляться передні кінці ключиць’. Похідне *грудина* може мати сему збірності, наприклад: *грудина – верхні ребра, що сполучаються з плоскою кісткою* (1923 Дрималик 128); пор. також конфіксальний дериват *огруддя – грудна клітка* (1928 МРУС III 69).

Для найменування **ребра (ребер)** використовувався головню успадкований ще з праслов’янського періоду іменник *ребро* (1896 Ум-Сп III 269; Гр IV 9; 1918 ІвШум II 405; 1920 РУМедГалин 113; 1926 Із 506; 1928 СПТ 119; 1928 МРУС III 131). Інші лексеми в цій функції використовувалися рідко, наприклад: *межиребра* – центральне *ребро* (1886 Ж I 433). В одному зі словників природничої термінології першої чверті XX століття зі значенням ‘ребро’ фіксується лексема *руб* (1917 РУСПГ 29). Однак паралелі з інших мов та аналіз походження цього слова [див. ЕСУМ V 130-131] дають підстави припускати, що до остеонімічної сфери воно не належить, позначаючи край чого-небудь, який сформувався внаслідок дії, названої дієсловом із індоєвропейською основою **rembh-/*rombh-* ‘рубати’ [див. Там само, с. 131].

Назви **кісток плечей та спини** засвідчуються в досліджених пам’ятках із XVI століття, а саме: *лопатка* (1564 МатТимч I 408; 1925 NAnUkr 17;

1928 СПТ 62; 1931 СБТ 36) ‘парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини’, *лопатька* (XVI СУМ 16 – п.п.17 XVI 101) ‘те саме’; *окість* (Ж I 564), *окіст* (Гр III 47) ‘лопатка (у людей або тварин)’; *берковець, виросток лопатки* (1926 МедЛатУкрГалин 3), *хребтовий виросток* (1926 МедЛатУкрГалин 285).

III.2. Лексеми на позначення **кісток голови** представлені переважно назвами **лицьових кісток**. Із праслов’янської мови успадковані такі утворення: *челюсть* (1840 Б-Н 386); *череп* (1925 NAnUkr 16) ‘скелет голови хребетних тварин і людини’; *щелепа* (1917 РУСПГ 37; 1918 ІвШум II 507; 1928 СПТ 580) ‘одна з двох лицьових кісток, у яких тримаються зуби’; *щелепа: верхня, нижня* (1925 NAnUkr 14).

Поряд із декотрими відомими з попередніх періодів найменуваннями могли використовуватися синонімічні назви, наприклад: *скула, ярмо* (1920 РУМедГалин 119) ‘вилиця’, *скулы* виступаючіе – *ягідки, пащечки* (Грін.) (1920 РУМедГалин 119).

Нові остеоніми аналізованої підгрупи творилися здебільшого на основі подібності до того, що назване мотивувальним словом, і трапляються в обстежених джерелах із кінця XIX століття, наприклад: *вилиця* – випукла кістка черепа нижче очей (1898 Ум-Сп IV 36), кістка, очевидно, подібна до *вил* (див. ЕСУМ I 375); *леміш* (1925 NAnUkr 14) ‘непарна кістка лицьової частини черепа, яка разом із перпендикулярною пластинкою решітчастої кістки утворює носову перегородку’ [СУМ Т. 4, с. 476], за формою подібна до землеробського інструмента.

Відсоматичних назв виявлено небагато, і мали такі утворення сему локативності, пор.: *очня* (1920 РУМедГалин 31) ‘очна ямка’; *Arcus pallati mollis* — лук піднебіння, *поніб’я* (1920 РУМедГалин 6); *язулька* (1925 NAnUkr 16) ‘під’язикова кістка’; *надгортанник – надгорлятник (-ка)* (1931 СБТ 43) ‘хрящ над входом у гортань, що закриває її при ковтанні’.

Інколи для називання кісток голови використовувалися словосполучення, а саме: *ямка очна* (1920 РУМедГалин 31), *носова випуклина* (1926 МедЛатУкрГалин 11); *коробка черепна* (1928 СПТ 55).

III.3. Назви **кісток верхніх кінцівок** репрезентовані успадкованою з попередніх періодів лексемою *лікоть, локіть* (1894 УмСп II 77; Гр II 369; 1920 РУМедГалин 67). Нових номенів – як одно-, так і двокомпонентних небагато, а саме: *ліктева кістка* (1926 МедЛатУкрГалин 290), *лучова кістка* (1925 Компендіум 4); *променя* (1928 МРУС III 67) ‘парна кістка в складі передпліччя’, назва зумовлена, очевидно тим, що обидві частини цієї кістки відходять від грудної клітки подібно до променів.

З кінця XIX століття джерела фіксують як власне українські, так і запозичені найменування

кісток пальців, наприклад: *маслячок* (Гр II 408) ‘кістка пальця, фаланга’; *фаланги* пальця (1925 Компендіум 5).

На основі подібності виникли такі назви **зап’ястних кісток**: *горошина* – кістка яйцеподібної форми на кісті (1928 МРУС III 67), *місячко* (1928 СПТ 56) ‘одна з кісток зап’ястя’ (подібна за формою до місяця), *трикутник* (1928 СПТ 56) ‘тригранна кістка, одна з кісток зап’ястя’; *тригранчаста кістка* (1926 МедЛатУкрГалин 287), назва зумовлена пірамідальною формою кістки.

III.4. Назви **кісток нижніх кінцівок** представлені головню новими дериватами. Успадкованими є поодинокі, а саме: *глезна конець кості голеньхъ, которіи сѧ о(т)пирают кости в стопѧ* (1627 Бер 25) та *бабка* (1840 Б-Н 48) ‘кістка в нозі у тварин’.

За нашими даними, активний розвиток лексики на позначення кісток нижніх кінцівок та їх частин припадає на другу половину XIX – початок XX століття. Приміром, із середини XIX століття фіксується досить помітна група назв **гомількової кістки та її частин**, а саме: *голень* (1840 Б-Н 101) ‘берцо, кістка в нозі’, порівняно з праслов’янським *golěнь ‘частина ноги від коліна до ступні, не покрита одягом’ (ЕССЯ VI 201), із часом семантика цього слова звузилася, а відприкметникова (*голий*) мотивація змістилася в бік анатомічного пояснення – ‘кістка ноги, не покрита м’язами’ [див. ЕСУМ I 549]; *ганджала* (1857-1859 ГоловМатСл 501) *лайл.* ‘гомілька’, *гиджала* (1857-1859 ГоловМатСл 502) ‘кістка, яка є складником гомілки’, *гаджало* (Гр I 345) ‘щиколотка’, очевидно, запозичене з польської мови, пор. *gizela* ‘велика гомількова кістка’, *giczal* (*giczol*) ‘нога’ [див. ЕСУМ I 450]; уживавася цей іменник і в множині – для позначення збірного поняття: *ганджалы* (1857-1859 ГоловМатСл 484) ‘кістки, які складають нижню частину ноги’; *цївка* – гомількова кістка (1893 Ум-Сп I 29), пор. *сѣва ‘трубка, циліндр’ (ЕССЯ III 190-191); *суреля* (1894 Ум-Сп II 40) ‘кістка гомілки’ від лат. *suralis* ‘який стосується литки’, що, своєю чергою, є похідним від *sura* ‘литка ноги; мала гомількова кістка’ (ЕСУМ V 479); *гомілка* (1931 СБТ 7), ‘велика і довга кістка’, укладачі Етимологічного словника української мови припускають, що ця лексема є результатом видозміни форми *голінка* через метатезу (*гонілка) і дисимілятивну заміну зубного *н* перед дальшим *л* губним *м* [див. ЕСУМ I 558-559], що дає нам підставу говорити про вібрування сонорних [про явище див. докладніше: 3, с. 53-68].

Назви **п’ятки та її частин** репрезентовані головню двокомпонентними сполуками, наприклад: *клиша ступакова, к. знадвірня, к. середина* (1920 РУМедГалин 92), порівняно із праслов’янським *klěša ‘кleshня рака’ (див. ЕСУМ II 461), з часом це слово розширило семантику; *ступня*

копяча; клиша ; клиша (1920 РУМедГалин 92); *нап’яток, надп’еток* (1920 РУМедГалин 76) ‘надп’яткова кістка’; *надступак* – надп’яткова кістка (1928 МРУС III 78), *плесно* (кістки ступні) (1946 Жук 24).

Досить строкату в плані мотивації групу становили назви **кісток коліна**, засвідчені в обстежених джерелах, за нашими даними, з першої чверті XX століття. Більшість цих найменувань утворена шляхом перенесення семантики на основі подібності, наприклад: *наколінок, ріпка, кагнець, ябличко* (1920 РУМедГалин 75) ‘найбільша сесамоподібна кістка; за формою нагадує заокруглений трикутник, верхівка якого обернена вниз, а основа — вгору’; *чашечка* (кістка коліна) (1946 Жук 24); *наколінок* (1925 НАнУкр 10) ‘плоска округла кістка, розміщена спереду нижнього кінця стегна’; *колінна кістка* (1925 Компендіум 4).

Менше виявлено назв **стегнової та сідничної кістки**, які засвідчені, за нашими даними, з кінця XIX століття, а саме: *костомара* (1886 Ж I 371, Гр II 291) ‘велика кістка ноги’ від *кість* + *-мара*, який виник у результаті контамінації суфіксоїда *-маха* й суфікса *-ара* (котяра, носюра і т.ін.) (ЕСУМ III 53), що дає підстави припускати експресивний відтінок у значенні розгляданого деривата; *клубиця* – *сидалищна кістка* (1894 Ум-Сп II 40) від *клуб* ‘стегно’ (підмостимо степового сінця в’язку, то й не мулятиме в клуби – 1871 Н.-Лев. II 273), *бедрова кость* (1916 Кос 5), *маслак* (1917 РУСПГ 17) ‘велика, здебільшого стегнова кістка’.

Деякі найменування мають евфемічну природу, а саме: *пороги* (1918 ІвШум 184) ‘лобкова кістка’, можливо, така назва зумовлена розташуванням цієї кістки – над статевими органами, і тому припускаємо, що аналізована лексема могла бути евфемічним найменуванням;

Кістки нижньої ділянки тазу мали кілька назв, наприклад: *Долишня часть червеної ями, обнята бедровими кістьми, крижовою костью і хвостовою костью називає ся лоханею* (1916 Кос 5), тут спостерігаємо перенесення за подібністю до *лоханя* ‘велика миска, раковина’ (1886 Ж I 414); *кості лоханні (мидниця)* (1923 Дрималик 128), зумовлене, вочевидь, тим, що ця група кісток подібна до миски, яка зазвичай виготовлялася з міді (пор. *мідниця* ‘мідний таз’ – Гр II 430); *лонова кістка* (1926 МедЛатУкрГалин 231).

Для називання **крижової кістки** використовувалися субстантиви з основою *криж-* (‘хрест’), а саме: *крижъ* (1840 Б-Н 197) ‘поперечна кістка у тварин у вигляді хреста’, *крижак* (1886 Ж I 379) ‘те саме’ (тут суфіксальний елемент *-ак*, на нашу думку, виконує модифікаційну функцію, закріплюючи за дериватом семантику подібності до того, що назване мотивувальним словом).

III.5. Назви **з'єднань кісток**. У мові розгляданого часового відтинку функціонують праслов'янський іменник *хрящ* (1886 Ж II 1048; Гр IV 417; 1925 NAnUkr 7), *ребровий хрящ* (1925 NAnUkr 11) 'гнучка й пружна тканина, що з'єднує частини кістяка, а в деяких тварин становить сам кістяк'; у першій чверті XX століття засвідчено й нові утворення, а саме: *хрястка* (1926 МедЛатУкрГалин 2) 'хрящ', *запалення суглобової хрястки* (1926 МедЛатУкрГалин 19). Сюди ж – і конфіксальний іменник *окість* (1920 РУМедГалин 92) 'тканина, що оточує кістку іззовні'.

Для називання **суглобів** із XVIII століття досить активно використовуються відомі ще з праслов'янського періоду субстантиви *составъ*, *суглоб* та (рідше) їх похідні, а саме: *по составахъ* (1759-1775 ЛО 29), *составъ* (МатТимч II 340). Інколи обстежені пам'ятки фіксують уточнення до лексем, наприклад: *боль ал(ъ)бо в(ъ) локтю*, *а(л)бо в(ъ) составъ руки* (1759-1775 ЛО 70); *суглоб* (1925 Компендіум 5; 1926 МедЛатУкрГалин 1); *полусустав — півсуглоб'я, півствяв'я* (1920 РУМедГалин 98). Інших найменувань із такою семантикою ми не виявили.

Близько до грудних кісток розташовані кістки, що з'єднують грудну клітину з передпліччям. До назв таких кісток належить і давній дериват **ключиця**, назви якої в обстежених джерелах, за нашими даними, засвідчуються від кінця XIX століття, а саме: *ключиця* (1886 Ж I 351); *дужка* (Гр I 451; 1920 РУМедГалин 59; 1928 СПТ 51; 1946 Жук 26), очевидно, за подібністю ключичної кістки до дуги; *перепело* (1918 ІвШум I 160; 1920 РУМедГалин 59; 1928 СПТ 51) 'ключиця', неясне, етимологи припускають девербальну природу цієї лексеми – від *н'ясти* (ЕСУМ IV 345): можливо, тому, що, з'єднуючи лопатку й грудину, ключиці з обох боків ніби напнуті між ними; етимологічно неясним є рідковживаний (за нашими даними, він трапляється лише у словнику Б.Грінченка) номен *шляма* (Гр IV) 'ключиця'.

Давній іменник **ščikokoltъka* в проаналізованих джерелах фіксується із суфіксом **-ок**, наприклад: *щиколоток* (1898 Ум-Сп IV 219), *чиколоток* – *рухоме з'єднання кісток скелета* (1917 РУСТПГ III 33; 1918 ІвШум II 519); *ліктівка* (1925 NAnUkr 18; 1926 МедЛатУкрГалин 290) 'лікоть', 'місце з'єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука' (можливо, утворене від сполуки *ліктева кістка* шляхом універбації); *скулець* (Врх.) (1920 РУМедГалин 74) 'кулястий край кістки, який за формою відповідає заглибленню в іншій прилеглій кістці так, що утворюється рухливий суглоб'; *передплесно* (1925 Компендіум 5) 'передня частина скакового суглоба'.

СЛОВОТВІР ОСТЕОНІМІЧНИХ НАЗВ

Праслов'янська мова. Відіменникові утворення в праслов'янській мові становили біль-

шість. Утворювалися вони головню суфіксальним способом, і найпродуктивнішим у цій функції були форманти **-ica** (**agodica* 'виліця', **kl'učica* 'ключиця', **kostica* / **kostika* 'кісточка; щиколотка', **kostrica* / **kostrika* 'кісточка; щиколотка'). Рідше у творенні десубстантивів на позначення кісток та кісткових з'єднань брали участь суфікс **-ьka** / **-ьka** (**kostъka* 'кісточка; щиколотка', **ščikokoltъka* 'те саме'), **-ina** (**xrbъtina* 'хребет; спинна частина'), **-ьтъ/-ьтъ** (**grbътъ*, **xrbътъ*, **xribътъ* 'хребет, спина', **olkътъ* 'ліктева кістка'. Спорадично до деривації остеонімів залучалися **-іше** (**očišče* 'очна впадина'), **-ьје** (**kostъje* 'кістки'), **-аль/-ель** (**gyčalъ* / **gyčalъ* 'товста, міцна кістка') **-уръ/-ура** (**kosturъ* / **kostura* 'скелет; кістяк'), **-ть** (**olkътъ* 'ліктева кістка' < **olko-* 'міра довжини') та ін.

Девербативи в мові давніх слов'ян репрезентовані більшою кількістю похідних, до творення яких, однак, залучався менший арсенал дериваційних засобів, наприклад: протонульсуфіксальний формант **-а** (**skula* 'виліця', пов'язане зі **skuliti* 'стиснути'), **-ен** (**dymę* 'пах; лобкова кістка' від **dymati* 'дути, надувати'), **-дло** (**dychadlo*) 'кадик, адамово яблуко'.

Інколи до однієї твірної основи для творення однієї й тієї ж назви приєднувалися різні суфікси, що дає нам підстави говорити про суфіксальну синонімію, наприклад: до основи **xrešt-* додавалися форманти **-ь** (**xreščъ* 'хрящ'), **-аль** (**xreščalъ*), **-ель** (**xreščelъ*), **-ькъ** (**xreštъкъ*), **-ьka** (**xreštъka*), а дієслівна основа *xrib-* (< **grebti*) могла слугувати базою для похідних **grbътъ* 'хребет, спина', **xrbътъ*, **xribътъ* тощо.

Дієслівну природу, за спостереженням етимологів, мали також суфіксальні похідні **babъka* 'суглоб над копитом у копитних тварин', **čerpъ* 'череп' (спор. із **kьrpati* 'різати'), **glezna* / **glezno* / **gleznъ* 'щиколотка; суглоб', **rebro* (від основи **reb-*, що сягає іє. **rebh-* 'покривати дахом' та ін.)

Конфіксація була малопроодуктивним способом творення давньослов'янських віддієслівних або полімотивованих остеонімів, наприклад, **sqstavъ* / **sъstavъ* 'суглоб', **sqglobъ* / **sъglobъ* (останній – від **globa* 'жердина, балка, клин' або **globiti* 'стискати, з'єднувати').

Траплялися й поодинокі композити (**čel'ustъ* 'щелепа' < **čelo* та **ust-*).

Деякі субстантиви вже в праслов'янську добу демонстрували дію семантичних процесів, у результаті яких розвивалося нове значення відомого слова й переносило його до іншої лексико-семантичної групи (**černъ* / **černo* / **černa* / **černъ* 'щелепа').

Про деривацію остеонімів **давньокиївської доби**, виходячи з обстеженого нами небагатого в кількісному плані матеріалу, говорити складно, оскільки майже всі виявлені в пам'ятках згаданого

періоду похідні були успадкованими праслов'янськими найменуваннями.

Проаналізовані пам'ятки **середньоукраїнської мови** засвідчують невелику кількість назв кісток та кісткової системи, майже всі з яких є суфіксальними іменниками, успадкованими з попереднього (праслов'янського) періоду розвитку української мови, а саме: *хребтіна, хребеть, глезна, бабка, составъ, рыба костка*. Новим є утворений лексико-семантичним способом дериват *лопатка* 'парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини'.

Дериваційні процеси в підсистемі остеонімів **нової української мови** відбуваються у двох векторах: афіксальному та лексико-семантичному словотворенні, при цьому останній спосіб є чи не продуктивнішим за морфологічний. Мотивувальною базою для новотворів виступають здебільшого **іменники**. З-поміж формантів, що виступають у функції творення найменувань кісток та кісткової системи, жоден не відзначається продуктивністю, оскільки на кожен із них припадає по кілька нових слів, наприклад: **-ак/-як** (*кістняк, костяк, кістяк борлак бурлак маслак*), **-ник** (*хребник зворотник*), **-ня** (*ступня, очня*), **-ка** (*ліктівка, гомілка, язультка*). Помітна кількість новотворів втратила семантику зменшеності, якої від початку їм надавали суфікси, а саме: **-иця** (*ключиця, вилиця, клубиця*), **-ок** (*в'язокъ, маслачок*), **-ець** (*хребець, скулець*), **-це** (*дихальце* 'кадик'). Водночас деякі назви у джерелах XIX століття продовжують зберігати свою деминутивність, пор. *кисточка, листонька, кісточка* 'маленька кістка'.

Активніше до творення нових остеонімів залучалися конфікси, які, приєднуючись до мотивувальної основи, надавали новотворові головню просторової семантики ('дещо, розташоване над тим або на тому, що позначене вивідним словом'), наприклад: *наколінок, нап'яток, надп'еток, надгортанник, надгорляник, надступак, поніб'я, огруддя, огрудник, межиребра, похребтіна, півсуглоб'я, півствяв'я, окість* та ін.

Спорадично у творенні нових слів брали участь префікси (*передплесно*).

Траплялися й синонімічні форманти, а саме: *грудина - груднина - грудниця* 'грудна кістка', *костомаха - костомара*.

Стосовно ж до іншого, неморфологічного, способу деривації – перенесення семантики на основі подібності, то він уже з кінця XIX століття склав конкуренцію афіксальним способам, наприклад: *ріпка, кагнець, ябличко* 'найбільша сесамоподібна кістка, за формою нагадує заокруглений трикутник, верхівка якого обернена вниз, а основа – вгору'; *кружало* 'міжхребцевий диск' (основні значення – 'круг; дерев'яна або металева дуга, на якій зводять круглі частини будівлі; деталь машини, механізму тощо, яка має форму круга, кільця; диск' – див. СУМ IV 370); *лопатка; ягідки* 'вилиці'; *леміш* 'непарна кістка лицьової частини черепа, яка разом із перпендикулярною пластинкою решітчастої кістки утворює носову перегородку', за формою подібна до землеробського інструмента; *коробка черепна* та ін.

Висновки. Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що формування основного фонду остеонімічної лексики почалося в праслов'янський період. Із-поміж реконструйованих найменувань розглядової семантики найбільшу кількість становили назви кісткових з'єднань, дещо менше виявлено найменувань кісток та кісткової системи загалом, а також назв кісток голови. Проаналізовані джерела XI–XIII століть фіксують незначну кількість остеонімів, що майже всі успадковані з попереднього періоду розвитку української мови. Небагато найменувань кісток засвідчено і в середньоукраїнській мові (це здебільшого назви суглобів, нижніх кінцівок та найменування плечей та спини). Інтенсивне зростання кількості остеонімічних назв, за нашими даними, спостерігається з другої третини XIX століття, що зумовлено розвитком передусім медичної (як народної, так і академічної) сфери на території України. Зберігши деякі давні назви, активно поповнюються новими лексемами групи назв кісток тулуба, а також найменувань верхніх та нижніх кінцівок. Менше засвідчено іменників на позначення кісток голови та з'єднань кісток. Значна кількість соматичних назв у джерелах, датованих від початку XX століття, входить до складу двослівних найменувань. У плані словотворення простежується чітка динаміка в бік розширення як кола залучуваних до продукування нових слів формантів, так і неморфологічних способів деривації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатомія людини : підручник : у 3 т. Т. 1 / А.С. Головацький, В.Г. Черкасов, М.Р. Сапін та ін. Вид. 7-ме, доопрац. Вінниця : Нова Книга, 2018. 368 с.
2. Бердникова Т.А. Лексико-фразеологическое поле соматизмов : На материале архангельских говоров : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02. Москва, 2000. 376 с. URL : <http://www.dslib.net/literaturarossii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html>.
3. Вербовий М. Зміни сполук сонорних у межах слова в українській мові XVIII ст. *Ucrainistica*. 2013. Вип. 11. С. 53–68.
4. Дяченко Н. М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01. Київ, 2008. 408 с.

5. Дяченко Н. Остеонімічна лексика в українських діалектах. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. С. 78–82.*
6. Кочан І.М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення. *Термінологічний вісник. 2011. № 1. С. 156–162.*
7. Кочеваткин А.М. Соматическая лексика эрзянского языка : Учебное пособие. Саранск : Типография «Красный октябрь», 2001. 208 с. С. 7–63.
8. Кравчук С. Анатомія людини. Чернівці, 2007. 600 с.
9. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 412 с.
10. Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2016. № 1. С. 203–212.*
11. Приходько І.М. Соматична лексика як об'єкт мовознавчих студій (до питання про термінологічний апарат і межі групи). *Sciences of Europe. 2020. № 48. С. 55–59.*
12. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-иця**) : монографія. Київ ; Запоріжжя, 2002. 205 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

NAпUkr – Nomina anatomica ukrainica. Анатомічний словник. Міжнародна та українська анатомічна номенклатура, прийнята в Базелі на дев'ятих зборах Анатомічного товариства. Видання друге : [ред. Ф. Цешківський]. Детройт : Українське Лікарське Товариство Північної Америки, 1971. (перше видання – Київ, 1925). 81 с.

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.

БравнРозенблом – Др. Бравн і Др. Розенблом. Онанізм у чоловіків і жінок та його наслідки. Середники до вилікування онанізму при допомозі практичних вказівок медицини. Підручник для батьків і опікунів. Вінніпег : Життя і Здоров'я, 1937. 78 с.

ВерхрЗСЮР – Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1877. 88 с.

Вол – Волынская краткая летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 35. Летописи белорусско-литовские. Москва, 1980. С. 119-128.

ВостоковСловарь – Востоков А.Х. Словарь церковнославянского языка. Т. 2. Санкт-Петербург : 2-е отд-ние Имп. акад. наук, 1861. 295 с.

ГоловМатСл – Головацький Я. Ф. Матеріали для словаря малоруського нарѣчя. *Дзєндзелівський Й.О., Ганудель З., Головацький Я.Ф. Словник української мови // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Т. 10. Пряшів, 1982. С. 311–612.*

Гр – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1 – 4.

Д – Дубровський В. Словник Українсько-московський. Київ : Рідна мова, 1918. 542 с.

Дрималик – Дрималик С. Порадник лікарський у всіх недугах людей. Скрантон, 1923. 288 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С. Мельничука: У 7 т. Т. 1-6. Київ : Наукова думка, 1982–2012.

Ж – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів: Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. Т. 1-2. 1117 с.

Жук – Жук М. Перша допомога. Гайденав : Кооперативне видавництво «Заграва», 1946. 80 с.

ІвШум – Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 1918. 524 с.

Із – Ізюмов О. Українсько-російський словник. Харків, 1930. 980 с.

ІлСл – Слово о законѣ и благодати Илариона. *Молдован А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона. Київ : Наукова думка, 1984. С. 78–96.*

Компендіум – Компендіум з анатомії тварин. Для студентів Української Господарської Академії в Ч.С.Р. Уложив В. Королів-Старий. Подєбради. 1925. 21 с.

Кос – Кос М. Про полові справи. Вінніпег, 1916. 80 с.

ЛЛ – Лѣтопись по Лаврентіевскому списку. Санктперербургъ Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1872. 589 с.

ЛЮ – Лѣкарства ѡписа(нъ)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому вс#къ поратоватис# моглеть. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.*

МагТимч – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса: У 2-х книгах. Київ-Нью-Йорк: Преса України. Кн. 1-2.

МедЛатУкрГалин – Галин Мартирій. Медичний Латинсько-Український словник. Прага: Видання Спілки Українських лікарів в Чехословаччині, 1926. 302 с.

МРУС – Кисільов В. Ф. Медичний українсько-російський словник. Київ : НАН України, 2008. Вип. III. 172 с.

Н.-Лев. – Нечуй-Левицький І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах. Київ : Наукова думка, 1965–1968.

ОвладС – Определѣния владимірскаго собора, изложенныя въ грамоте митрополита Кирилла II. 1274 г. Памятники древнерусского канонического права : Ч. 1 : (Памятники XI-XV в.) / [Ред. А. С. Павлов]. 2-е изд. – Санкт-Петербург : Типогр. М. А. Александрова, 1908. 746 с.

ОС – Остромирово евангелие 1056–1057 по изданию А. Х. Востокова. Москва : Языки славянской культуры, 2007. 968 с.

РУМедГалин – Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) [та ін.]; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губерніяльний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної освіти. Київ, 1920. 144 с.

РУСТПГ – Дубняк К. Російсько-український словничок термінів природознавства і географії. Кобеляк, 1917. 40 с.

СБТ – Паночіні С. Словник біологічної термінології. Харків : Радянська школа, 1931. 89 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988-2008. Т. 1–7.

СлРЯ – Словарь русского языка XI-XVII вв. Москва : Наука, 1975-2011. Вып. 1–29.

СПТ – Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проект). Київ : Держ. вид-во України, 1928. 262 с.

Ср – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб, 1843-1912. Т. 1–3.

СУМ XVI-п.п.XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994-2006. Вип. 1–13.

Ум-Сп – Словарь російсько-український / уклад. М. Уманець і А. Спілка. Львів : НАН України, 1893-1898. Т. I–IV.

ФСт – Житие и жизнь прѣдбѣнаго оца нашего. и исповѣдника Феодора. гоумена студиискаго. Выголексинский сборник / под ред. С.И. Коткова. Москва : Наука, 1977. С. 134-409.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславян-ский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева. Вып. 1-40. Москва : Наука, 1974–2012.

Pokorny – Pokorny J. Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language : A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. 2007. 3441 p. URL : <https://academiaprisca.org/indoeuropean.html>.

REFERENCES

1. Anatomii liudyny [Human Anatomy] (2018): textbook: in 3 vols. Vol. 1 / [A. S. Golovatsky, V.G. Cherkasov, M.R. Sapin and others]. Kind. 7th, revised. Vinnytsia : Nova Kniga, 2018. 368 p.
2. Berdnikova T.A. (2000) Leksiko-frazeologicheskoe pole somatizmov : Na materiale arkhangel'skikh govovorov [Lexico-phraseological field of somatisms: On the material of Arkhangel'sk dialects] : diss. ... cand. philol. science: 10.01.02. Moscow, 2000. 376 p. URL: <http://www.dslib.net/literatura-rosii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html>
3. Verbovyi M. (2013) Zminy spoluk sonornykh u mezhakh slova v ukrainskii movi XVIII st [Changes in sonorous compounds within a word in the Ukrainian language of the XVIII century]. *Ukrainistica*. Vol. 11. P. 53-68.
4. Dyachenko N.M. (2008) Nominatyvni polia somatyzmiv ta vidsomatychnykh utvoren v ukrainskykh dialektakh [Nominative fields of somatisms and somatic formations in Ukrainian dialects] : dis. ... cand. philol. science : 10.02.01. Kiev, 2008. 408 p.
5. Dyachenko N. (2016) Osteonimichna leksyka v ukrainskykh dialektakh. [Osteonymic vocabulary in Ukrainian dialects]. *Modern problems of linguistics and literary criticism* : coll. science. works / resp. ed. IV Sabadosh. Uzhhorod. Vol. 21: Areology and onomastics. P. 78–82.
6. Kochan I.M. (2011) Ukrains'ki terminologichni slovnyky 20-kh rokiv XX stolittia z pozytsii s'ohodennia [Ukrainian terminological dictionaries 20s of the twentieth century from the standpoint of today]. *Terminological bulletin*. № 1. P. 156–162.

7. Kochevatkin A.M. (2001) Somaticheskaja leksika erzianskogo yazyka [Somatic vocabulary of the Erzya language] : Textbook. Saransk: Red October Printing House, 2001. 208 p. P. 7–63.
8. Kravchuk S. (2007) Anatomiiia liudyny [Human anatomy]. Chernivtsi, 2007. 600 s.
9. Nimchuk V.V. (1992) Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy [Ancient Russian heritage in the vocabulary of the Ukrainian language] : a monograph. Kyiv: Naukova Dumka, 1992. 412 p.
10. Prykhodko I.M. (2016) Somatychna leksyka: mezhi poniattia ta sproba klasyfikatsii [Somatic vocabulary: the limits of the concept and an attempt at classification]. *Bulletin of Zaporizhia National University. Philological sciences*. №1. P. 203–212.
11. Prikhodko I.M. (2020) Somatychna leksyka yak ob'iekt movoznavchykh studii (do pytannia pro terminolohichniy aparat i mezhi hrupy) [Somatic vocabulary as an object of linguistic studies (on the question of the terminological apparatus and the boundaries of the group)]. *Sciences of Europe*. № 48. P. 55–59.
12. Bilousenko P.I., Nimchuk V.V. (2002) Narysy z istorii ukrainskoho slovotvorennia (sufiks *-ytsia*) [Essays on the history of Ukrainian word formation (suffix *-itsia*)] : monograph. Kyiv-Zaporizhia, 2002. 205 p.